

az Európa-szerte elterjedt, helyi eredetű fajtacsoportokba sorolható, másrésztük — valószínűleg a koraközépkorban, talán honfoglaló őseinkkel — Kelet felől került be a Kárpát-medencébe, harmadik csoportjuk pedig a középkor folyamán hazánk területén alakult ki. A korábban ősi magyar fajtának tartott rackáról és szürke magyar marháról kimutatja, hogy az előbbi hazánkban a középkorban egyáltalán nem, az utóbbi pedig csak a XIV—XV. sz.-tól kezdve fordul elő. Sorra véve az egyes háziállatfajokat, megállapítja, hogy középkori szarvasmarháink a XIV—XV. sz.-ig, a magyar szürke megjelenéséig egységes, kistestű, az ún. brachyceros csoportba tartozó fajtát képeztek. Valószínűleg a nagytestű, szürke marha megjelenésével kapcsolatos a nyugati piac meghódítása. A Belényesy M. által említett tervszerű tenyésztésnek tudható be egyébként, hogy szarvasmarháink marmagassága a középkor végére mintegy 15%-kal nőtt. A bivaly csontjai középkori lelőhelyeinken igen ritkák, ami kis gazdasági jelentőségére utal.

A juhok közt az ősi európai fajta ritkán előforduló egyedei mellett nagy tömegben fordulnak elő egy speciális magyar középkori, keleti eredetű fajta jellegzetes szarvascsapjai. E fajta nem azonos a rackával, de minden valószínűség szerint nem más, mint a gyakran emlegetett „magyar juh”, melyet még a múlt századi jegyzőkönyvekben is élesen elkülönítenek a rackától. A ritka kecskeleletek legnagyobb része a csavartszarvú, ún. prisa típusba sorolható, de a ma már legnagyobb ritkaságnak számító, szablyaalakú szarvú aegagrus típus is előfordul. A sertések közt szintén két csoport különíthető el, és pedig egy, a hazai vaddisznókból származó, primitív és egy másik, erősen elfinomodott csoport, mely jellegzetes állkapocsalakulása révén egészen a XVII. sz.-ig kimutatható. Végül pedig az egész középkor folyamán igen jelentős lótenyésztésben a honfoglaló magyarok lovaiból közvetlenül levezethető, kistestű (bár már az Árpád-korban marmagassága mintegy 10 cm-t növekedett) keleti lovak játsszák a főszerepet. A hidegvérű, nyugati lovak legkorábban a XI—XIII. sz.-ból mutathatók ki.

K. Dobrowolski (Krakkó) rendkívül érdekes dolgozata (Die Haupttypen der Hirtenwanderungen in den Nordkarpaten vom 14. bis zum 20. Jahrhundert) az Északi Kárpátok és az egykori Lengyelország területén folyt vándorpásztorok történeti fejlődését mutatja be. A Balkán félszigetről feljött vlach pásztorok Lengyelország DK-i részében a XIV. sz.-ban jelentek meg, s Sziléziáig három évszázad alatt jutottak el. Ezek az első időben tipikus nomád pásztorokot őrözték (amikor a nyájakkal az egész család, ill. közösség együtt vándorolt), de ez a földművelés és az erdőgazdálkodás előterbe nyomulásával mindinkább korlátozódott, s a XVI. sz. folyamán átadta helyét a vándorpásztorokot ama formájának, melynél csak a pásztorok követik a nyájukat a vándorútkon (transhumance). Ez a forma tipikusan a XVII. sz.-ig élt, majd a kis legelőterülettel bíró közösségek 20—30 km-nyire legelőket béreltek, s azokat a sajátjukkal felváltva használták. Ez a forma egészen a XX. sz.-ig nyomon követhető. Vele párhuzamosan és helyenként még a mai napig is előfordul a nyájának a hegyekben, nyáron gyűjtött szénán való legeltetése, de manapság egyébként a földműveléssel kombinált szállásrendszer terjedt el, melynél a nyáj a község határában tesz rövid vándorutakat. Dobrowolski dolgozata igen jó elemzést nyújtja a nomád pásztorok megtelepedési folyamatának, s jó példaként szolgálhat hasonló korábbi folyamatok vizsgálatánál is.

A fentiekben kívül az alábbi szerzők írásai jelentek meg a kötetben: Gunda B. (Debrecen), W. Marinow (Szófia), I. Vladutiú (Bukarest), Földes L. (Budapest), K. Kovács L. (Budapest), I. Szimonenko (Szaratov), B. Kopeczynska-Jaworska (Lodz), L. Kunz (Brno), Balogh I. (Debrecen), Béres A. (Debrecen), Varga Gy. (Debrecen), Bene Zs. (Budapest), Andrásfalvy B. (Pécs), Timaffy L. (Győr) és V. Novak (Ljubljana). Végül a kötet végén gazdag szójegyzéket találunk (Földes L. munkája), mely az előforduló bolgár, karakacsán, lengyel, román, szlovák, cseh, ukrán, magyar és latin szakkifejezések magyarátát adja.

A kötet legfőbb hasznát abban látjuk, hogy egy letűnőfélben levő népi gazdálkodási formáról komoly történeti szemlélettel, általánosan ismert európai nyelven akkor ad átfogó ismertetést, mikor az nyomokban még megfogható, azaz róla a közvetlen, tehát igazán hiteles adatfelvétel lehetséges. Miután cikkgyűjteményről van szó, ahol az egyes dolgozatok nem előzetesen összehangolt kutatási terv alapján születtek, elkerülhetetlenek a néhány cikknél megfigyelhető átfedések. Határozottan hiányoljuk azonban a pásztor-folklórral foglalkozó dolgozatokat, melyek a vándorpásztorokodásról megrajzolt képet teljesebbé tették volna.

Bökönyi Sándor

Driehaus, J., Die Altheimer Gruppe und das Jungneolithikum in Mitteleuropa. Mainz 1960. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Kommission bei Rudolf Habelt Verlag, Bonn. 245 lap, 17 kép, 55 rajz és 4 fényképes tábla.

Driehaus kitűnő könyve — mint címe is mutatja — jóval több az eddig kevésbé ismert altheimi telep és csoport módszeres feldolgozásánál. Helyesen megérezve, hogy az adott régi keretekben szinte lehetetlen egy-egy kultúrát vagy csoportot a mai kívánalmaknak megfelelően értékelni, nagyszabású kísérletet tesz az Alpeselek északi előtere és Közép-Európa későkőkori mozgásvizonyainak és időrendjének új felvázolására.

Számunkra különös öröm, hogy a szerző milyen jól ismeri a magyar irodalmat, s mennyi mindent épít a legutóbbi években született eredményeinkre. Talán legfontosabb alaptétele az, hogy Észak- és Közép-Európa kő- és rézkorának vizsgálatát Délkelet-Európához kell viszonyítani — mégpedig nemcsak időrendileg, de számos művelődési, sőt etnikai hatást is figyelembe véve. Könyvének ez a végső konklúziója is: Közép-Európa fiatalabb neolitikus és Skandinávia korai neolitikus fejlődése csak a balkáni rézkorral való összefüggésben lesz megoldható. — Mielőtt a részletes ismertetésre rátérnék, álljunk meg ennél a mondatnál és szemléletnél egy pillanatra. Driehaus ugyanis olyan alapigazságokat ismert el, amelyek érvényrejuttatásáért közel egy évszázada küzdöttek a hazai kutatás legjobbjai — többnyire hiába. Következésképpen elfogadja a fejlődés fordított, D-ről É felé, K-ről Ny felé hatoló útvonalat. Hangsúlyozza, hogy amikor az Alpok É-i előterében késői neolitikumról beszél, akkor Morvaországban neolitikum, Magyarországon s tőle délre pedig már mindenütt rézkor, fejlett, tényleges rézkor van. Ugyanez a véleménye korai bronzkorunkkal kapcsolatban is. Pl. jól látja, hogy a haragedények népe Bajorországban késői neolitikus, cseh—morva földön neolitikus, hazánkban pedig már korai bronzkori művelődések közepette jelenik meg. Ezekután valóban ideje lenne kutatóink egy részének is felhagynia azzal, hogy a fejlett délkelet-európai körbe tartozó magyarországi bronzkor időrendjét a lényegesen elmaradottabb Dél-Németországhoz viszonyítsák!

Driehaus nagyszabású időrendi revíziója jórészt Kutzián Ida polgár-basatanyai és Kalicz Nándor székelyi ásataira épül, és nemzetközi méretekben felhasználja a Tiszapolgár—Bodrogkeresztúr—Pécel/Baden alapvető időrendi sor kínálta új lehetőségeket. — Ez az időrendi sor teljes mértékben megegyezik azzal, amely Bárcza I. rétegsora és a tibavai temető összehasonlításából K-Szlovákiára érvényes. Összevetve továbbá Bubanj, Varoš, Gornja Tuzla, Jevišovice, Brno-Lišen, Staré Zámky, Nitrianski Hradok egykorú, más kultúráinak közvetett stratigráfiájával, Sarvaš, Vučedol, Zók rétegvizsgálataival s végül, de nem utolsósorban a péceli kultúra és újonnan felfedezett legkorábbi bronzkori csoportjainak időrendi viszonyával, ma már kétségtelenül és megingathatatlanul az egész Tiszavidékre érvényes végleges időrendi sorrend. Amennyire örvendetes, hogy a külföldi kutatás már elfogadta ezt, annyira sajnálatos, hogy hazai kutatóink egy része (néha tudományosan alig nevezhető módon, vö. pl. Budapest Műemlékei II. Bp. 1962. 82) mereven ragaszkodik évtizedekkel korábbi felfogásához.

A péceli kultúrával nyugatról közvetlenül szomszédos Duna-völgyi altheimi csoport komoly érdeklődésre tart-

hat nálunk is számot. A névadó lelőhelyen az altheimi sáncon 1914-ben P. Reinecke, 1938-ban K. H. Wagner vezette ásátások eredményeként a telepnek közel $\frac{2}{3}$ -át sikerült feltárni. Az ovális alakú telepet háromszoros földsánc, helyesebben árok övezi. Kiterjedése a legkülső sáncon mérve 120×87 m. A védelmi árkok mélysége 1,5–2 m körül váltakozik. A bejárat a DK-i oldalon haladt át a sáncgyűrűn. Különös, hogy a sánctól bezárt belső területen eddig falu nyoma nem került elő, s most már aligha is fog. Emiatt Reinecke arra gondolt, hogy Altheimen tkp. megerősített egyéni gazdasági központtal állunk szemben. Ezen az elképzelésen lehet ugyan vitatkozni, mégis tény, hogy az egész belső térség mindössze két, egymástól távol eső, lakógödörnek is tartható nyom mutatkozott csupán.

A negatív telepjelenségeknek megfelelően a belső térségen a leletek száma feltűnően kevés. A leletanyag a település egyik katasztrófális időszakából maradt ránk, mégpedig a legbelső árokban. A telepet eleinte ugyanis csak a belső árok övezte. Ekkor ellenség támadta meg. A hare a kapu közelében tombolt. A kapu körüli árokban, valószínűleg vadállatoktól szétmarcangolt, emberi csontvázak részei heverték szanaszét, ugyanezen a környéken került elő a telepen talált 174 nyílhegy nagyobb része is. Ezeket alighanem nagyrészt a telep lakosságát lemészároló ellenség lőtte be. Noha Driehaus kissé óvatosan ismerteti P. Reinecke és K. H. Wagner fenti megfigyeléseit, ezek kétségtelenül helyesek. Szinte megdöbbentő párhuzamát ismerjük ugyanis a keleti állam területén a kis Raiki gorogyisén, ahol a védekező férfilakosokat lemészároló mongolok után hasonló kép fogadta a feltárókat. — A hamarosan visszazárlingózó lakosok „nagy-takarítást” végeztek a telepen, a hullákat és roncsokat a belső árokba szórták, és steril lösztakaróval borították le — nyilván egészségi okokból. A védelmet ugyanekkor újabb kettős árok megadásával biztosították. Nyilvánvaló, hogy a belső telepjelenségek egy része a talajjegyengetés alkalmával pusztult el.

A telepen előkerült leletanyag, közte mintegy 180 összeállítható edény, egy része az elmúlt háború alatt elpusztult. A megmaradt azonban bőségesen elegendő a csoport sajtóságainak jellemzésére. A kerámika két részre oszlik. Jóanyagú: négyfűlű tojásdad hombárok, négyfűlű magas hordóalakú edények, egyfűlű korsók, egyfűlű csészek, csupok 2–4 átfűrt büttyökfüllel, tálak és csonkakúp alakú poharak. Durva házikeramika: tölcseresszajú fazekak sima vagy ujjbenyomámos „árkádós” peremmel, kisebb fazekak peremük alatt 2–4 büttyökfogóval, végül nagyobb méretű széles tölcseresszajú fazekak. A rézleleteket egy véső, egy bepödrött végű lemez és néhány ár képviseli. Kőből csiszolt nyéllyukas balták, buzogányok, vésők, balták, golyók, pattintott felületű hajlott pengéjű kések, rengeteg nyílhegy, agancsból kapák és fűrők készültek.

Az altheimi telep ismertetése után a szerző még négy nagyobb telepet mutat be: Altenerding, Pestenacker, Ainring—Auhögl, Raimpling Berg. Majd összeállítja az altheimi csoport lelőhelyeit, számszerint 47-et — ebből többnek anyagát ismerteti is. Szigorú kritikával kirotál minden nem teljesen biztos vagy hiteles leletet és adatot, sokszor egészen újakat is. Csak a valóságos altheimi telepeket veszi alapul a csoport elterjedésének körülhatárolásához s nem más telepeken vagy területeken előkerült altheimi cserepeket. Eljárásával messzemenően egyetérték.

Az altheimi csoport gazdasági és társadalmi (— az utóbbiról nincs szó a könyvben —) értékelését rendkívül megnehezíti az a körülmény, hogy sem jellegzetes telepjelenségeket, sem sírokat nem találtak az eddigi ásátások. A telepek elsősorban folyómenti síkságokon fekszenek ugyan, de több helyen szűk völgyekben, sőt hegycsúcsokon is megtalálhatók, és általában nem követik a löszvonulatokat. Ezzel szemben a telepleletek jó része (örlőkövek, sarlópengék, kapák) földműves életre utal. A termelt növényeket az edények falába került magokból és lenyomatokból sikerült tisztázni: különböző búzafajták, árpa, bab és alma. J. Boesneck több altheimi telep anyagán végzett állatesont vizsgálatait ugyanakkor az

állattenyésztés jelentőségét domborítják ki. A háziállatok az összes állatesontok 73%-át alkotják. Legfontosabb állatuk a szarvasmarha volt, majd egyre csökkenő jelentőséggel a sertés, juh, kecske és kutya követik. A néhány telepen talált lócsontok esetleg vadlovakat jelentenek. A vadászott állatok (szarvas, őz, vaddisznó) száma más bajorországi neolitikus csoportokhoz képest feltűnően kevés. Az élelemszerzés tehát a földművelés és állattenyésztés egyensúlyán nyugodott, míg a vadászat és gyűjtögetés alárendelt szerepet játszott. A fazekasság a nők munkája volt, más iparágról alig lehet tudni valamit. A réztárgyakat keleti szomszédaitól cserélhették. Feltűnő az orsógombok teljes hiánya.

Driehaus a csoport értékelésében mindenkor P. Reinecke megállapításaiból indul ki, aki 1924 és 1940 között négy tanulmányban is foglalkozott Altheimmal. Ezek a tanulmányok elsősorban nem a csoport genetikai viszonyait igyekeztek tisztázni hanem, a neves kutató érdeklődési körének megfelelően, a csoport időrendjét igyekeztek egyre szélesebb összefüggésekbe ún. horizontokba ágyazni. Így született meg az ismert Altheim—Mondsee—Remedelleo—Nosswitz—Bygholm horizont, amely idők során tovább bővült Jaispitz/ Jevišovicével, Schussenrieddel, Laibach, Ljubljanával, sőt legvégül Schneckenberg—Glina III-al és Vučedollal is. A kultúra alapjának Reinecke a Münchshöfen típust tartotta. Elképzeléseinek nagyrészt Driehaus — bár mindenkor a legnagyobb kegyelettel — sorra megcáfolja vagy módosítja. Módszeresen kezdve vizsgálatait, mindenekelőtt tisztázza, hogy a DK-európai eredetű münchenshöfeni csoport nem szerves alapja az alheiminek. Majd a környező csoportokra térve leszögezi, hogy nem lehet azonos a későbbi mondseei csoporttal és rokonsági körével, nincs genetikai viszonyban az aichbühli alapokból kinövő schussenriedi csoporttal sem, végül elválasztja a nyugat-európai körhöz simuló horgenai és michelsbergi kultúráktól is. Viszont kiemeli, az eddig a michelsbergi kultúrába sorolt, észak-svájci pfyni csoportot korábbi kereteiből, és megállapítja az altheimi csoporttal fennálló közeli rokonságát.

A következőkben Altheim és Közép-Európa szélesebb időrendi kapcsolatát elemzi. Kiinduló alapja az altheimi bepödrött szélű rézlemez, amely jordansmühl/jordánovi pörhuzama alapján a Habaşesti—Stollhof—Brzeş—Kujawski—Salton—Bygholm vezérletekkel jellemzett, délkelet-európai eredetű, réz- és aranykészerek szintjébe tartozik. Ennek kapcsán foglalkozik a Patay Pál által közölt hazai stollhofi típusú aranyleletekkel. Félreérti Patayt, amikor azt nehezményezi, hogy ezeket a bodrogkeresztúri kultúrába sorolta; valójában Patay — helyesen — csupán a bodrogkeresztúri időszakról beszélt. — A helyzet e kérdésben azóta lényegesen módosult. A biztosan későlengyeli cserepekkel együtt talált csáfördi aranykorongok, továbbá az eddig lelőhely nélkülinek tartott aranykorongok körül a csepiniék és eszékiek lelőhelymeghatározása, e fémművesség eredetének kérdését gyökeresen új színben tüntetik fel. Nyilvánvalóvá vált, hogy a fent körülírt arany és réz művességet hordozó nép a Balkán É-i feléből indult ki. Itt a kutatásban új alapként jelentkezett a Krivodol—Salcuta típusú telepek népe és kultúrája, amely ÉNy felé haladtában, a lengyeli típusú festett keramikás csoportokhoz csatlakozva, egészen Közép-Németországig és Sziléziáig viszi — az ott jordansmühlnek nevezett — balkáni művelődést. Ez a hullám a bodrogkeresztúri kultúrában csupán kereskedelmi hatásként jelentkezik, míg a Dunántúlon és tőle ÉNy-ra önállóan, illetve lengyeli típusú csoportokkal összekeveredve tűnik fel. Fémművességének balkáni gyökereit a habaşesti és vukovari kincsek biztosítják, elterjedése Eszéken, Csepinen, Csáfördön, Stollhofon keresztül a későlengyeli-jordansmühli művelődés peremterületeiig Alheimig, Brzeş Kujawskiig sőt azon túl Bygholmig és Saltonig nyomon kísérhető. Ennek a mozgalomnak és művelődésnek nincs köze a bodrogkeresztúri kultúrához.

Az itt vázolt új népi és művelődési hullám feltűnését Driehaus is megfigyeli, de ugyanakkor félre is érti. Az igazi mozgatóerőket és útvonalukat nem ismerve, ugyanis alapjául egy rosszul értelmezett „stílusváltást” képzel.

Ez a B. Novotnytól felállított ún. „nem festett” délkelet-európai edényművéség (Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, „nem festett” morva kerámika) lenne. Jordanov és Bodrogkeresztúr kapcsolatait ugyan helyesen — a régi elképzelésekkel éppen ellenkezően — magyarázza, etnikai kapcsolatok lehetőségét azonban — egyébként szintén helyesen — saját maga cáfolja meg az eltérő temetkezési rítusra hivatkozva. Ezzel azonban el is akadt, illetve a „stílusváltozások” ösvényére lépett. Ha ugyanis a Tiszapolgár—Bodrogkeresztúri kultúra nem terjed el a Dunától Ny-ra, a Duna völgyében Cseh- és Morvaországban továbbá Sziléziában — mint ahogy így is van — akkor a szerző szerint népi hatásról sem beszélhetünk. Mindössze a „rossz stílus”, vagyis az a szokás terjedne el, Driehaus szerint természetesen Tiszapolgár—Bodrogkeresztúrból kiindulva, hogy az edényeket nem festik többé.

Sajnos e résznél mutatkozik meg, hogy a szerző, aki annyi mindent igyekszik Délkelet-Európára építeni, a valóságban nem ismeri jól az itteni kutatások eredményeit. Egyetlen román, bulgár vagy szovjet közleményt nem idéz, a jugoszlávok eredményeit is csaknem kizárólag a német folyóiratokban megjelent híradásokból vagy összefoglalásokból meríti. A „Balkán” alapvető irodalma ilyenformán Hillebrand, Banner, Dombay és Kutzián magyar munkáiból áll — amelyekről nem tudja, hogy valójában szintén balkáni hatások eredményeit és helyi továbbfejlődését dolgozzák fel s nem a kiinduló alapokat. Így kerül azután a „festetlen csoportba” Tiszapolgár mellé, különös módon Zengővárkony is.

Mivel Tiszapolgár és Bodrogkeresztúr valóban nem hatol Ny-felé, a Duna völgyében stílushatássá degradálódik a müncheni és aichbühli csoport is, de olyan kultúrák hatására, amelyeknek valójában nincs sok közük ezekhez a csoportokhoz. A balkáni és dunántúli valóságos viszonyok és mozgalmak nem ismerésébe azután valósággal belehabalyodik a szerző — különösen olyankor, amikor itt is megkísérel rendet csinálni. Feltűnik pl. neki az a viszonylagos rézben való szegénység, ami a badeni kultúrát a bodrogkeresztúrival szemben jellemzi. Nem is gondolt alapvető etnikai és a velejáró gazdasági törésre, helyette „degenerált” ellentett élű csákányokat igyekszik találni, amelyek a péceli időszakra lennének jellemzőek. Észreveszi azonban a lichtenwörthi és leobersdorfi „új formákat”, a nyakpereceket is — ezeket a szerintem — egyelőre datálhatatlan Marosdésével igyekszik párhuzamosítani — így válnak a péceli kultúra e késői sírjaiból Driehausnál a legkorábbi, még a bodrogkeresztúri időbe tartozó leletek. Nem mond le a szerző arról a már korábban is kifejtett elképzeléséről sem, hogy a Retz—Gajary típus az erdélyi „Furchenstich” kerámika Ny-felé való terjeszkedésével jut el a Duna völgyébe. Az egyébként csupán mellékesen tárgyalt Retz—Gajary kérdés — szerintem — Driehaus könyvének egyik sebezhető pontja. Azzal ugyanis, hogy Retz eddigi, s Zápotocky által legutóbb ismét leszógezett, korai, Baalberg I. keltezését nem fogadja el (nem tartja az együtttest hitelesnek, noha zárt gödörlelet), az altheimi csoport egyik fontos etnogenetikai tényezőjét mellőzi. Az altheimi csoport finom kerámiajának két fontos vezértípusa ugyanis az egyfülű korsó és az egyfülű csésze. Ezeket a szerző a „festetlen DK-európai stíusból” igyekszik levezetni. Nyilvánvaló azonban, hogy Tiszapolgár és Bodrogkeresztúr edényművéségében ilyen korsók és fülescsészek nem fordulnak elő, sőt egyáltalában a Tisza vidéken ilyen edényformák csak a péceli kultúrával jelennek meg, de ezek is csak távolról emlékeztetnek az altheimiekre. Péccellel azonban a kialakult altheimi csoport egykorú, illetve talán még valamivel korábban is kezdődik. Ezzel szemben a retzi típusú kerámikában mindkét altheimi forma egészen közeli rokona előfordul, mégpedig nemcsak önállóan, hanem az altheimi csoportot megelőző müncheni telepek kerámikájához csatlakozva is. Nyilvánvaló tehát, hogy a retzi és altheimi csoportok a korsó- és csészeformát közös forrásból merítik, mégpedig a DK-i eredetű jordánsmühli kerámika, elsősorban Csehországban gyakori, egyfülű korsóit és csészéit utánozzák (ugyanígy Baalberg is). Mindez összhangban van azzal, amit a

továbbiakban a szerző az altheimi csoport eredetével kapcsolatban helyesen megállapít.

Az elemzésnek az a része, amely az altheimi csoport és a töléséresszajú edények művelődése kapcsolatait és rokonságát fejtegeti, módszeres és meggyőző. Végső megállapítása is helyes, amely szerint az altheimi és a vele összefüggő pfyni csoportok a töléséresszajú edények művelődése C. fokozatából kiinduló, cseh—morva csoportokon keresztül délre jutó, helyi változatai (a töléséresszajú edények művelődésébe tartozó „Nordalpiner Kreis” részei). Tulértékeltnek látszik azonban az a szerep, amelyet a töléséresszajú edények művelődése egészének kialakításában Délkelet-Európának tulajdonít. Ezek a délkelet-európai elemek közvetlenül inkább az altheimi csoportot színezik és jordanovi (füles korsók és csészek), továbbá a vele együtt fellépő későlengyeli (bütyökdiszes fazekak és tálak) hatásokban nyilvánulnak meg.

Az itt elmondottak csak kisebb részleteiben módosítják Driehaus új alapvetését. Az altheimi csoport alapvető összetevőjéről és időrendjéről alkotott képe két-ségtelenül helyes. A hatalmas területen elterjedt töléséresszajú edények művelődéséről adott új, nagy összefoglalás alapvető jelentőségű. Szemléletének tengelye, amely szerint az új, fontos művelődési jelenségek eredetét Délkelet-Európában kell keresni szintén jó. Arról kevésbé tehet a szerző, hogy az egyre fejlődő DK-európai kutatás olyan új jelenségeket is ismer már, amelyek még nem szerepeltek az összefoglaló irodalomban.

Magyarország rézkori kronológiája külföldi nagy összefoglaló munkában először szerepel helyesen — eltekintve az abszolút időhatárok még mindig labilis részleteitől —, mégpedig egy olyan nagyszabású, egész Közép-Európa kő- és rézkorát felölelő időrendi táblázatban, amely nem csupán vázlat, mint a szerző szerényen megjegyzi, hanem az eddigi legjobb ilyen alkotás.

A könyv nagyon szép és izlées, táblái, rajzai dicséretére válnak mind a szerzőnek, mind a kiadónak. J. Driehaus könyve tehát az altheimi csoport maradandó értékű monográfiája, egyben a közép-európai újkőkori és rézkori kutatás alapvető, nagy távlatokban és összefüggésekben írott, problémakeltő műve.

Bóna István

Hausmann, U., Griechische Weihreliefs. Berlin 1960. de Gruyter. 112 lap, 60 kép.

A munka, melyet szerzője Gerhardt Rodenwaldt, a kitűnő német archeológus emlékének ajánlott, először előadásaként hangzott el a würzburgi egyetem 1958-ban tartott Winckelmann-ünnepélyén, majd még két egyetemi ünnepi előadáson kiegészülve és kiváló régészek tanácsai és kritikái alapján átdolgozva kapta meg mai formáját. Mint a címből is kiténik, Hausmann a görög fogadalmi domborművek népes családjának rövidre fogott történetét kívánta előadni, egyformán kitérve a műfaj vallási eredetére, a kultuszok különféle fajaival való összefüggésre. Az előadás a görög fogadalmi domborművek formai és tartalmi tipológiája szerint csoportosított anyagot történeti fejlődésében tárgyalja, amint ezt már a hét fejezet címéből is láthatjuk. Az első fejezet „Religiöse Welt” címen a „votum” helyét vizsgálja a görög kultuszban, összefüggéseit világítja meg annak más kultikus jelenségeivel, így elsősorban az imával. A „votum” kétségenkívül igen szoros kapcsolatban állott ezekkel és kiemelkedő helyet foglalt el abban a viszonyban, melyben az ember a természet különböző erőit képviselő istenvilággal állott szemben. A szerző is utal arra, hogy e votumok már első jelentkezésükben is képviseltek valami „do ut des”-szerűséget. A bostoni Múzeum kis bronzszobra, az ún. „Tyskiewitz Apollon” feliratában, mely a legkorábbi ilyenmű feliratok közé tartozik, világosan megőrizte ennek az elvnek a jelenlétét; „Mantiklos mint tizedet szentelt az ezüst nyelvű Messzelövőnek, Te Phoibos adj értékes viszonzást.” A „votum”-nak e fontos szerepe tette indokolttá, hogy különböző fajtái közül a szerző a művészileg legkiemelkedőbb darabjaival: a fogadalmi domborművekkel áttekintően foglalkozzék.